
*Людмила
Филипович,
Оксана
Горкуша*

ГОЛОС ЦЕРКВИ: аксіологічні виміри релігійної риторики на Майдані 2013–2014 років

Отже, про що йдеться, коли ми вживаємо вислів «Голос Церкви»? Щонайперше прискіпливий дослідницький погляд чіпляється за термін «Церква», адже відомо, що Україна є полірелігійною поліконфесійною державою, де існує значна кількість церков. Вживання цього терміна в однині вказує на збірність застосованого поняття. Ним ми позначатимемо того «збірного» церковного суб'єкта, що спромігся мати «голос» (чітку, зрозумілу адресатові артикуляцію своєї позиції) в тій історичній події, що відбулась в Україні на зламі 2013 і 2014 років і дістала назву Євромайдан, або Революція Гідності.

До визначення події та головних релігійних висловів повернемося пізніше. Спочатку спробуємо все ж віднайти якісні характеристики того збірного суб'єкта, який у нашому тексті позначатиметься «Церква». Класичне релігієзнавче його формулювання — «тип релігійної організації, що склався в ході розвитку того чи іншого віровчення як засіб регламентації відносин всередині релігійних спільнот та їх зв'язків зі світськими групами і організаціями, передусім державними» [Церква, 1996: с. 372] — стане для нас опірним. З визначення ми розуміємо, що для цього поняття слід враховувати як внутрішні характеристики позначуваного ним об'єкта, так і зовнішні. Крім того, це формулювання спирається на традиційний для вітчизняного академічного релігієзнавства структурно-функціональний підхід, тож крім атрибутивних ознак («релігійна», наявність

© Л. ФИЛИПОВИЧ,
О. ГОРКУША,
2016

«віровчення») вказує на структуру («організація — релігійна спільнота») та функції, що застосовно до «церкви» набувають специфічних, притаманних лише їй характеристик. Безумовно, кожна окрема церква постає внаслідок тривалого історичного розвитку певного релігійного віровчення, традицій, обрядів, регламентативних та нормативних показників, суспільно-історичної діяльності. З іншого ж боку, кожна окрема церква формулює власну ідентичність та актуалізує самобутність завдяки тим історичним подіям, культурним умовам, суспільному середовищу, в які вона занурена, та у взаємодії з іншими суспільно-історично актуалізованими суб'єктами.

Якщо світський дослідницький підхід зазвичай зосереджено на функціонально-структурному, емпірично засвідченому, суспільно-історично-подієво підтвердженому визначенні об'єкта «Церква», то релігійний підхід спирається на суб'єктні показники («спільнота віруючих») та якісні метафізично-онтологічні характеристики («Боголюдська організація»). В другому випадку на перше місце ставлять не емпірично-функціональні, а метафізично-екзистенційні властивості. Спробуємо збалансувати ці два підходи у нашому визначенні, встановивши, що Церквою називатимемо ту спільноту віруючих, яка діяльно проявила себе на Майдані 2013–2014 років. Зрозуміло, що структурно-функціональні, нормативно-регламентативні характеристики «церкви» зберігатимуться, вона поводитиме себе як окремий суб'єкт, що взаємодіє з іншими суб'єктами (державна влада, політики, невіруючі тощо) у конкретному подієвому локусі. Водночас нагадаємо, що оскільки Церква — Боголюдська організація, то її функціонування хоча і відбувається в людському вимірі, але спонукуване виміром Божим. Тобто ті релігійні організації, які внаслідок внутрішньої секуляризації втратили свої релігійні характеристики, бо спонукою їхнього функціонування є радше людське (політика, бізнес), а не Боже (аксіологічно-екзистенційне в людині), ми б винесли за обсяг вжитого тут поняття в категорію «квазіцерква», проте за браком чітко визначених критеріїв для такої процедури обмежимося лише цією заувагою.

Тож у межах нашої статті до обсягу поняття «Церква» потраплятимуть ті релігійні організації, що спромоглись актуалізуватись у такій історичній події, як Майдан 2013–2014 років. Тут нас цікавить актуалізація як артикуляція, тобто висловлення, виголошення, змістовне розкриття та контекстуальне проявлення тих базових світоглядних цінностей, що проголошувались Церквою власне як релігійною організацією й були почутими на Майдані, тобто сприймалися і розумілися його учасниками безпосередньо в самій події Майдану.

Зауважимо, що коли ми сьогодні намагаємось аналізувати подію Майдану 2013–2014 років, то можемо це зробити дистанційовано у часі та опосередковано аналітично-раціональними процедурами. Хоча такий дистанційований підхід забезпечує дослідника певною «об'єктивністю», сам об'єкт аналізу (подія Майдану) у цьому разі редукується до його конкрет-

ного інтерпретативного відображення — окремого образу, зафіксованого в інформаційному просторі. Залежно від точки зору дослідника (засвоєних знань + особистих переконань + методологічних вподобань) та змістовних особливостей обраного ним для аналізу образу Майдану варіюватимуть і результати. Тож ми не наполягатимемо на винятковій істинності наших висновків чи безумовній об'єктивності підходу, натомість спробуємо коротко обґрунтувати адекватність застосованого нами шляху.

Щонайперше нагадаємо, що ще під час самої події Майдану у нас виникла ідея ретельної фіксації артикульованих там значущих релігійних висловів. У процесі цієї фіксації стало очевидним, що не завжди офіційні документи та поширені в публічному полі повідомлення відображають реальний стан речей (в змістовно-смісловому зрізі теж), бо ж вони іноді мають на меті інтерпретативне формування певного інформаційно-проявленого образу. Об'єктивне розуміння змісту висловленого досягається шляхом урахування всіх контекстуальних варіацій з їхнім дискурсивним ретро- і перспективним вкоріненням. Фактично забезпечити цю умову неможливо. Тому ми компенсували цей недолік «свідченням включених очевидців самої події» — експертів-релігієзнавців, що самі були учасниками Майдану, адже, за нашим переконанням, перебування в ситуації безпосереднього діалогу значно поліпшує шанси на адекватність розуміння висловленого, ніж дистанційований аналіз чисеїсь інтерпретації та інформаційних документів. Наслідком нашої роботи стала книга «Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка» [Майдан і Церква, 2014]. Завдяки хронологічним фіксаціям документів та експертних матеріалів у цій книзі стало можливим також відстежити як етапи трансформації точок зору релігійних суб'єктів, так і зміну змістовного наповнення релігійних висловлювань. І перше, і друге, як і експертні оцінки та прогнози, залежать щонайперше від конкретної (відповідної хронофіксації) дійсної ситуації (подієвого контексту), в якій актуалізуються ті чи ті проблеми, запити та сподівання. Кожна з безлічі таких мікроситуацій Майдану 2013–2014 років задавала власний горизонт смислових очікувань і перспектив змістовного розкриття, зокрема і релігійних висловлювань. Проте подія Майдану є дискурсивно цілісною, бо тут крізь варіативне багатоманіття різносуб'єктного висловлювання та контекстуального прочитання осмислювали та обґрунтовували такі аксіологічні категорії, як Гідність, Правда, Людина, Життя, Відповідальність, Справедливість, Свобода особистості, Сумління, Громадянські права, Співдія, Взаємоповага тощо. Так фактична історично-суспільна подія задала систему координат для своєрідного змістовно-виповненого, смислово-цілісного космосу, в основі якого знаходиться конкретний набір ціннісних орієнтирів, відцентрованих довкола українського сучасного прочитання «гідної особистості».

Очевидно, що події, які відбувались в Україні взимку 2013–2014 років, не є однозначними, тож не може бути однозначним і їх оцінювання чи висловлення — конкретний аналіз. І ми не можемо сформулювати якусь уні-

фіковану точку зору всіх релігійних організацій чи єдину роль релігії, або ж «правильну модель» її функціонування за певних обставин чи повністю змістовно визначені спільні для всіх релігійних суб'єктів висловлювання, остаточно й саме так прочитані і зрозумілі адресатові. Проте дозволимо собі деякі узагальнення і висновки, які напрошуються в результаті аналізу: 1) безпосередніх подій на Майдані (дійсному та віртуальному, географічному та історичному); 2) висловлювань різних релігійних діячів щодо цих подій та їхнього внеску в розгортання їх; 3) офіційних документів чи публічно висловлених поглядів тих чи тих церков, релігійних діячів та духовних лідерів з цього приводу. Безумовно, ми спиратимемось у цьому аналізі на принципи вітчизняного академічного релігієзнавства та висловлене, обґрунтоване й доведене цією науковою спільнотою твердження про трансформацію релігійної функціональності зокрема і світоглядної загалом за змінених суспільно-історичних та культурних обставин [Релігія в контексті, 2015]. Нижче подано кілька тез, які містять наші узагальнення.

Сама подія Майдану 2013–2014 років є об'ємною, багаторівневою, багатозаровою, полізмістовою, спричиненою цілим комплексом чинників різнострокового та різноджерельного походження, поліетапною та багатоманітною за сучасним виявом і довгостроковими чи короткостроковими можливими наслідками. Погоджуємось із тими релігієзнавцями, теологами і релігійними діячами, які наголошують, що слід розрізнити в самій події щонайменше два (хоча й безпосередньо взаємопов'язані) етапи: Євромайдан як декларацію цивілізаційного вибору українців (тієї частини українського народу, що усвідомив таку потребу) та Революцію Гідності як декларацію гідного статусу особистості в сучасному світі. Одразу помітимо, що провладні «антимайдани» зупинялись на декларації своєї протилежності першому — Євромайдану. Вважаємо так саме тому, що мотиваційний базис «антимайданів» знаходився на рівні простого протиставлення групової ідентичності «свій (влада і підлеглі) — чужий (Європа, самочинне громадянське суспільство)», а рівня аксіологічної мотивації та метафізично-екзистенційної проблематики не досягав. Це, зокрема, підтверджує і той факт, що на «антимайдани» людей збирали із застосуванням адмінресурсу та за гроші. Тобто здебільшого представники «антимайдану» були найманими працівниками чинної тоді влади, її знаряддям «переконливої декларації правильності владних рішень» і «виконували волю роботодавця». Мотивація ж «підлеглого працівника» вочевидь відрізняється від мотивації самочинного свідомого громадянина. Перший є лише знеособленим знаряддям волі владного суб'єкта, що свідомо чи несвідомо ідентифікує себе з таким, є носієм «правильної точки зору, сформульованої цим владним суб'єктом». Право цивілізаційного вибору розвитку держави так само ця група населення повністю віддає на розгляд владного суб'єкта. Належні до цієї групи відчують себе відповідальними лише за збереження та підтвердження точки зору владного суб'єкта та його вибору. Непослідовність владних рішень щодо цивілізацій-

ної ідентичності чи стратегії розвитку держави їх не турбує й не викликає несприйняття, адже вони не лише не є продуцентами «точки зору» чи міркування щодо такої, але й навіть не є її висловлювачами. Не будучи особистісними носіями самочинного усвідомлення владної точки зору, вони фактично стали навіть не голосом, що її декларує, а колективним відлунням.

Водночас пам'ятаємо, що релігійні організації можуть бути репрезентантами точок зору різних владних чи політичних сил. Щонайбільше тоді, коли центр прийняття рішення щодо підтримки політичного курсу релігійною організацією знаходиться на території іншої держави, тобто коли церква залежна від релігійного центру, що підпорядковує свою діяльність світській владі сусідньої імперії або й сама прямо підпорядкована певній політичній силі. Тоді той чи той «цивілізаційний вибір» може отримувати легітимізацію релігійною риторикою. Саме аргументом доцільності іншого цивілізаційного вибору, ніж європейський, висловленим у релігійній риторичі, підпиралися твердження і релігійних противників Євромайдану. У цьому випадку вони виявились більш послідовними у своїй позиції, ніж ті, хто просто підтримував будь-яке рішення влади.

Натомість позицію невтручання релігійні діячі обґрунтовували потребою розрізнати політичні та Божі (релігійні, церковні) цілі.

Ті ж релігійні та духовні діячі й організації, що підтримували Євромайдан різними засобами, бачили та сприймали його в другоетапній перспективі — як Революцію Гідності, в якій здійснюється історична подія утвердження людини як образу і подоби Божої. За цих обставин опертя робили на екзистенційно-аксіологічний вимір, в якому людина виявляється свідомим суб'єктом, здатним зробити свій вибір і нести за нього відповідальність на рівні особистісного сумління.

Тож про ці два рівні Майдану 2013–2014 років (цивілізаційний та екзистенційно-аксіологічний) можна говорити як про різновекторне розгортання однієї історичної події: перший вектор розміщується в політичній, а другий — в екзистенційній площині.

Релігійна аргументація на підтримку Євромайдану у першій площині свідчить на користь християнського екуменізму. У такому разі релігійні та церковні суб'єкти підтримку Євромайдану тлумачили як послідовний курс на єднання з традиційно християнською Європою, в якій давно утверджені й функціують базові християнські цінності та яка, проте, впродовж останнього часу відчуває брак християнського натхнення. А дієвою моделлю духовного відродження може стати оновлена християнська Україна, яка, що притаманно традиційно українському християнству ще з часів Іларіона Київського, керується не Законом, але Благодаттю, що і є невичерпним джерелом християнського натхнення. Тож влившись у християнську Європу, християнська Україна не лише в цивілізаційному виборі обіпреться на утверджений християнський Закон, але й оживить його благодатним духовним натхненням.

Натомість у другій площині (Революція Гідності) аргументація вростає власне у богословські обрії, де у взаємовідносинах Бога та людини людина намагається бути відповідною задуму Бога, мислити і діяти як Його Образ і Подоба, що зробила свій свідомий вибір стати причетною до розбудови дійсності згідно з Його планом, виправити ушкоджений стан речей, перебрати на себе відповідальність за відповідність людства Божим ідеалам, діяти за Божими заповідями і нормами, Богом запропонованими, для виправдання людства перед очима Бога.

Проте під час Майдану релігійні суб'єкти не лише висловлювались та діяли, але й відчували вплив громадянського суспільства та трансформувались під цим впливом. Про це, зокрема, говорив В. Єленський [Віктор Єленський, s.a.; Українські церкви, s.a.]. Головну причину цього вбачаємо в тому, що релігійні суб'єкти у безпосередньому діалозі з громадянським суспільством набували розуміння актуальності, прочитуваності та адекватності усвідомлення тих чи тих релігійних висловлювань. Вони формували навички порозуміння та співдії з представниками громадянського суспільства та між собою. Майдан став унікальним комунікативним майданчиком пошуку порозуміння між різними суб'єктами заради спільної мети, що, безумовно, змінювало і цих суб'єктів, адже не лише стимулювало не лише вироблення консенсусного порозуміння, але й посприяло формуванню деякої «спільної мети», яка б задавала стратегічний дискурс. В останньому узгоджуються змістовні визначення цілого спектра цінностей та висловлювань, актуалізованих подією.

Але у цьому комунікативному процесі релігійні суб'єкти мали зберегти власну релігійну ідентичність, водночас ставши дієвими співучасниками історичної події. І в обох подієвих рівнях Майдану 2013 — 2014 років учасники висловлюватись власне як релігійні суб'єкти — тобто з урахуванням точки зору позасистемного метафізичного суб'єкта, що водночас є джерелом екзистенційного самовизначення кожної окремої людини — Бога. Дворівневність Майдану для релігійних суб'єктів стала двовекторністю дискурсу діалогу людини з Богом — у горизонтальній цивілізаційно-політичній площині та як Революції Гідності у вертикальній — богословсько-екзистенційній площині. Так у події Майдану релігія та церкви отримали можливість інтенсивно функціонувати за покликанням та у ширості власних намірів перед Богом, перед Людиною та Україною (суспільно-історичний локус).

Та що ж власне впливає на позицію різних церков у ситуації певної суспільно-історичної події, що визначає кожну окрему точку зору, і чи є щось спільне, що свідчило б про загальну тенденцію трансформації релігійної функціональності в Україні сьогодні?

Неоднозначність з боку церков та релігійних діячів оцінок Євромайдану, їхніх позицій, поглядів та відповідної діяльності й висловлювань спирається на: 1) історичний досвід цих церков в Україні та їхнє споріднення з долею та культурою народу; 2) їхній сучасний стан у теперішній Україні та непрості взаємовідносини з різними шарами населення та владою; 3) ті перспективи

та наслідки для них, які бачать ці церкви в Україні (без змін чи з урахуванням сучасних культурно-цивілізаційно-суспільних змін та їхнього напрямку).

Одразу підтримали й духовно надихали Майдан ті церкви, для яких їхня історично-географічна батьківщина виявилась і місцем реалізації Божого покликання. Зокрема, щонайпотужніше так про себе заявили УГКЦ та УПЦ КП, духовно-історичне джерело та інституційний центр яких знаходиться безпосередньо в Україні. Доля цих церков залежить від долі українського народу та держави, а служіння Богу реалізується через служіння українській людині. Тож їм притаманно почуватися на своєму місці в ситуації української Революції Гідності, де служіння Богу, Україні та Людині є насправді єдиним покликанням. Отже, ті релігійні організації, доля яких не лише в минулому та теперішньому, але й — що чи не найважливіше — у майбутньому реалізується невіддільно від долі власне України як не тільки місця місійного покликання, але і його мети, знайшли себе на Майдані як пастирів, духівників, сповідників, речників та учасників. Україна для них не просто територія, а український народ — не лише паства. Сам Бог поклав на них місію обробляти цей шмат дійсності, зробив їх сіллю цієї землі і світлом цього народу, й у відповідальний момент вибухового розквіту як України, так і її народу на них лежить обов'язок всіляко сприяти й оберігати від спотворення чи знищення життєдайних сил викохуваний тисячоліттями плід. Саме тому на Майдані знаходяться і представники УАПЦ та українських протестантів (лютеран, п'ятидесятників, баптистів). Навіть українські неоязичники прийшли на Майдан, хоча цивілізаційний вибір — не їхня тема. Водночас для УПЦ КП та УГКЦ євроінтеграція — вибір, започаткований Володимировим Хрещенням.

Не варто, звичайно, недооцінювати й виважено-стриманої позиції представників тих релігійних інституцій, що організаційно підпорядковані зарубіжним релігійним центрам і мають з-поміж своїх послідовників значну частину тих, хто ідентифікує себе належним не Україні, а імперському утворенню, яке і є завдяки цій умові інтеграційним цивілізаційним ядром. Тут слід згадати офіційні заклики до любові та злагоди УПЦ МП; підкреслене відсторонення від «політичного православ'я», що прислуговується імперським цілям; повчання любові та біблійним цінностям на народних віче Майдану. Для церкви, належністю до якої демонстрували свою набожність владні державні персони, така позиція насправді є вартою поваги. І щонайбільше тоді, коли ця церква, переступаючи через статус обласканої владою релігійної інституції, наважується засудити застосування сили, брехню, закликає противитися гріху. Справді, якщо релігійна організація не може вести щирі і гідну діяльність (узгоджену із Божим задумом) у межах земної Батьківщини (політична площина), то найпристойніший спосіб зберегти в чистоті помисли і дії — вилучити себе з цієї площини, піднятися до надприродного рівня, наголосивши, що Церква — понад політикою. Якщо лише в надземній Батьківщині є можливість зібрати паству (яка належить різним політичним виборам, а отже — перебуває і на євромайданах, і на

«антимайданах», мислить себе в різних Батьківщинах/Отечествах та буде різне майбутнє) в єдність Церкви, то заклик до любові, єдності в утвердженні біблійних та християнських цінностей, спротиву гріху за відсутності офіційної підтримки дій влади, відстороненні від так-званого «політичного православ'я», долучення до спільних заяв (Всеукраїнської Ради Церков щодо), виступ представника на народному Віче Майдану є досить красномовним підтвердженням того, що релігійна організація підтримує людину-християнина, а не репресивну владну систему. Водночас пам'ятаємо, що у цьому моменті йдеться не про церкву УПЦ МП загалом (яка фактично мала бути репрезентантом та рупором точки зору РПЦ, що і демонстрували красномовно багато її представників), а лише про тодішні офіційні та персональні висловлювання деяких груп і представників УПЦ МП, що наполягали на своїй ідентичності як власне української ПЦ, а не Московського патріархату.

Якщо ж і цивілізаційний вектор Євромайдану по суті збігається з духовним тяжінням релігійної організації до її культурно-конфесійного осереддя, то Церква поза сумнівом демонструє свою підтримку. Так, підтримка Євромайдану Римо-Католицькою церквою в Україні є природною через євроінтеграційну спрямованість політичного поступу країни, що в перспективі ущільнює зв'язки РКЦ України з її організаційним центром і ущільнює світ у європейській культурно-ціннісній нормативності, базованій на християнських джерелах. Крім того, велику роль тут відіграє й теологічна узгодженість такої підтримки народу (соціальна доктрина). Якщо сприяння духовному зростанню української людини суміщається із служінням християнському світові й Богу, збігається з прагненням до нової євангелізації та відновлення духовних джерел християнської культури, а щонайбільше — співзвучне закликам папи Франциска до периферизації церковного служіння (церква має бути щонайбільше там, де потерпають і очікують на духовну підтримку, а не ховатися за стінами комфортно-стабільного освоєного і збайдужілого центру), то обов'язок священників (якщо це не суперечить їхньому особистому сумлінню) — боронити права і гідність людини, боронити правду, мир, світло, любов, протистояти злу в його найрізноманітніших (зокрема і владних) формах. Тому католики й не бояться відкрито висловлювати свою прихильність Майдану, діяльно та духовно підтримувати людей, що на ньому зібралися. Крім того, вони розуміють, що європейський вибір українців, які доросли до статусу Гідної Людини (до свідомості вільного відповідального громадянина, що є фундаментом громадянського суспільства), а не раба земних владарів, насправді є шансом і для цілої Європи ковтнути незатьмареного прагматизмом духовного християнського піднесення, що окрилює людську волю протистояти злочинній силі корумпованої владної системи в ім'я людяності, гідності, любові, братерства, солідарності. Католицька церква, що пережила в секуляризованому світі досвід поступової елімінації із багатьох сфер життя людини, зрештою знайшлась у житті людини, зокрема й української людини на Майдані.

Протестантські церкви по-різному й неоднозначно в кожній конфесії відгукнулись на Майдан 2013 — 2014 років. Тут вочевидь слід зважати на традицію поваги до особистого вибору та особисту відповідальність за такий у кожному окремому випадку і говорити не загально (про позиції церков і конфесій), а індивідуально — про позиції окремих пастирів, духовних лідерів, їхні міркування, висловлювання, дії. Звичайно, Євромайдан — це шанс протестантам продемонструвати і свою співдію в Божій справі духовного зростання українського народу (чи піднесення до вищого християнського рівня — охристиянення — українського суспільства, а зрештою — виправлення наданого шматка дійсності за Божим планом), і живу віру в Живого Бога, що діє й дихає та надихає через Майдан, і запобіжну боротьбу з (тоталітарною в зародку) авторитарною владною системою (а скільки разів протестанти потерпали від таких, переживали гоніння, гноблення, нищення?). Стати на бік Гідної Людини, на бік правди, на бік світла, на бік закону Божого (на противагу його спотворенню земною злочинною владою), захистити й підтримати те нове Боже натхнення, що народилося на Майдані, від паплюження й виродження, стати сіллю землі та світлом світу — ось чому приходять протестантські пастори на Майдан. Христос має бути на Майдані, пастир має бути на Майдані. Хіба ж той, хто сповідує живого Христа, може відсторонитися від його безпосереднього життя та сучасної діяльності із розбудови світу?

Протестанти не одностайні. І ті, хто вилучає себе з виконання цих (земних, а не духовних — за їхнім переконанням) завдань, зазвичай не сприймають Україну як свою Батьківщину, не пов'язують з розбудовою її майбутнього свого духовного покликання. Ті ж, хто відчуває себе причетними до вирішення тут світової боротьби між Добром та Злом, до здійснення Божественного плану й розбудови нової охристияненої дійсності, до життя Бога Живого, діють та служать на Майдані. Нагадаємо, що міжконфесійний молитовний намет ще на початку Майдану було вставлено протестантами (пастирем А. Калужним), які надали його у користування тим християнам, хто має потребу здійснювати тут молитву та богослужіння. Протестанти на Майдані йдуть шляхом не інституційної присутності (скажімо, УПЦ КП, УГКЦ та УАПЦ намагаються періодично декларувати народження на Майдані єдиної Української Церкви), а шляхом внутрішнього насичення собою самого Майдану, шляхом індивідуальної діяльної участі та співучасті. Протестанти не стільки декларують, скільки просто діють, служать, і не церковним, а особистим служінням (моляться, роздають Біблії, заварюють чай, несуть нічні вахти тощо). На Майдані протестанти (лютерани, баптисти, п'ятидесятники) стали живою церквою, яка живе й діє в людях, конкретних особистостях, що беруть на себе персональну відповідальність за перетворення дійсності (співдіють із Богом у справі розбудови цього сегменту буття — майбутньої України) на засадах Біблійних і християнських.

Звичайно, цей дещо схематизовано-узагальнений і поверхневий аналіз потребує наступних доопрацювань. Поза нашою увагою лишилися ті, хто не де-

монстрував своєї підтримки Майдану 2013 — 2014 років. Але, вважаємо, було вказано на чотири головні стратегічні позиції українських церков та конфесій щодо Майдану. Умовно їх можна назвати: 1) Українська церква; 2) церква в Україні; 3) церква для України; 4) протестантські християни Майдану.

Бачимо, що історичний досвід релігійних організацій та буттєві обставини є чинниками формування ставлення релігійних суб'єктів до Майдану та параметрами формулювання точки зору щодо такого. Підтримка його залежить від того, чи вписується в служіння Богу духовна підтримка української людини та чи бачить (і як) себе певна релігійна організація чи її представники в майбутній Україні (в майбутньому Україні). А в ситуації протистояння людини (окремої особистості чи громадян) та системи (державної влади) релігія в сучасній Україні незалежно від конфесійно-церковної визначеності здебільшого стала на бік людини. Таким чином, церковні організації сучасної України демонструють своє служіння не царству світу цього, а Царству Божому, що здійснюється через людську душу та діяльність.

Ті чи ті конкретні події мають не лише емпіричний вимір, їхні справжні причини та наслідки слід шукати також і глибше від політичного, економічного, соціального шару, глибше від історичного тла та ідеологічного мережива. Не будемо зазіхати на Божественні плани і стверджувати, що Майдан є певним етапом у їх реалізації, скажімо, в напрямку підготовленості людини до гідної відповіді на заклик Божий (такі міркування не в компетенції представників гуманітарної галузі наук), а зупинимось на людській свідомості, на її готовності стати самосвідомістю гідної, відповідальної перед собою, Україною та Богом Особистості. Ціннісне зростання українців, зокрема зафіксоване і в релігійній риториці Майдану, — найважливіше, що трапилось на Майдані й до чого безумовно причетна й релігія в її функціюванні до-, в-, над- та поза Майданом. Ось те, заради чого й через що можна стверджувати, що релігія в Україні функціює успішно.

Бо що ж таке Майдан насправді? Це явище не лише політичне чи цивілізаційне, а, щонайважливіше, — світоглядне (суспільно й особистісно). Бо на цей Майдан (особливо після 30 листопада 2013 року) прийшли не представники опозиційних політичних сил (вони прийшли також, але, як пам'ятаємо, пізніше, за людьми, а не на чолі, тобто опозиційні політики не були готові до Майдану), не економічно ображені громадяни, не соціально утиснені шари населення, не етнічні українці — ці ідентичності тих, хто вийшов на Майдан, виявились вторинними й не поширюються на всіх (чи й на більшість) майданівців. Вийшли щонайперше ті, кому було соромно перед побитими дітьми за нездатність захистити їх, хто не бажав терпіти злочинну владу, хто вирішив більше жодним чином не належати цій потворній соціально-економічно-політично-державній репресивній системі. Вийшли продемонструвати свою іншу якість, протиставити свою щирість — брехні, свою людську гідність — хамській пихатості, свою свободу совісті — рабській покорі, свою чесність — злочинній системі, свою мирну впевненість — агре-

сивній репресивній силі, свою розсудливу критичність — сліпому фанатизму, свою братерську солідарність — клановості та запродавству, свою рішучу дію — негідному жебранню. Прийшли не за заклик політиків, а за покликом серця в ім'я спасіння й утвердження гідності людини. Для того, щоб започаткувати собою таке майбутнє України, в якому б ніхто не плюндрував людину як гідну особистість, що має чисте сумління й діє відповідально згідно з ним. Відповідально і перед Богом, і перед Батьківщиною, і перед світом, і перед історією.

Самосвідомість людини, що відчула себе гідною чинити опір злу й повторності та взяла на себе відповідальність за минуле, теперішнє і майбутнє своєї Батьківщини й почала діяти відповідно до суспільно визнаних етичних (Божих — християнських як засадових для європейської етичної системи) норм і правил та згідно із солідарними громадськими запитамі і потребами, — ось те, що об'єднує майданівців. Така самосвідомість є очевидно досягненням і релігійним, адже прямо чи опосередковано спирається на кілька релігійно спродукованих (християнських) ідей: 1) людини як Образу і Подоби Божої; 2) на якій лежить місія співпраці з Богом у справі спасіння людства й виправлення історії та розбудови світу до належного стану (виконання Божого плану); 3) і яка має свободу вибору чинити згідно із своєю совістю, щоб змогти дати гідну відповідь на Божий заклик; 4) водночас не діючи тими засобами, якими діє зло (брехня, безпідставна агресія, примус, підкуп, підміна цінностей фальсифікатом у вигляді ідолів, примітивний вульгарний утилітаризм), чим і демонструє свою гідність та неналежність злу.

Щонайбільш влучними та слухними нам видаються кілька тез, висловлених ще під час Майдану 2013 — 2014 років експертами щодо точок зору та змісту релігійних висловів на Майдані. Зокрема, Л. Филипович зосередилась на виявленні дійсних запитів, які поставив Майдан перед церквами та мірі їхньої готовності, можливості та здатності у той чи той спосіб на такі відповіді. Позиції та декларації релігійних суб'єктів звичайно варіюють залежно від дійсних ситуативних обставин їх самознаходження: від виявлення себе в «нашій українській церкві», що місійно перебуває на Майдані — до індивідуальної присутності мирян та окремих священників (пастирів). Це вказує нам на те, що найбільш запитаною релігією є на Майдані у ролі духовно-діяльнісного натхненника. «Майдан, — пише Л. Филипович, реагуючи на вислів одного православного священника про Майдан, що це не Різдво і не Пасха для Церкви, — це, дійсно, для церкви не Різдво, але це народження нової вільної від рабства і брехні людини; Майдан — це не Пасха, але це воскресіння померлої від приниження, утисків і переслідувань особи, це відбиття в її душі божественного світла, надія на наближення до Бога» [Филипович, s.a.]. Тому для Майдану найціннішою є підтримка духовна, як, скажімо, звертання на Віче Гідності Любомира Гузара, у якому він нагадав «про духовну природу людини, про її богоподобу, про необхідність не тільки *бути* добрим, але і *робити* добро».

Кирило Говорун стверджує, що Майдан є такою подією, до якої слід до-
ростати не лише політикам, але й деяким церквам, бо на Майдані народи-
лась нова спільнота — «майже чистий субстрат громадянського суспіль-
ства», що у своїй свідомості спирається на справжні християнські цінності
й «у своїй ціннісній складовій значно переріс і українські церкви — всі без
винятку церкви» [Кирило Говорун, s.a.]. Він звертає увагу на те, що у двох
можливих площинах суспільного функціонування церков сьогодні їм слід не
так виробляти стосунки з владою, як налагоджувати стосунки з людьми та
«вчитися від них цінувати та відстоювати гідність, порядність, людяність»,
бо ж «незалежно від подальшого розвитку подій Майдан змінив країну, су-
спільство, і змінив стосунки українських церков і українського суспільства».
І тепер дієву роль церкви можуть відігравати не в політичній, але в публічній
сфері. Він пише: «Лише в останні дні Майдану українські церкви почали
підтягуватися до того рівня моральної свідомості та відповідальності, які
продемонстрував Майдан. Від загальних закликів до ненасильства вони пе-
реійшли до того, аби справами та словами солідаризуватися з цінностями
Майдану, усвідомивши спорідненість його принципів із християнськими.
Майдану, який явив безліч прикладів альтруїзму, готовності до самопожерт-
ви, взаємодопомоги тощо; який обрав бути слабким, незважаючи на свою
чисельність; який має майже есхатологічні сподівання на відновлення гід-
ності, що її Бог заклав у людську природу».

І, за нашим переконанням, Майдан постає радше як завдання для цер-
ков віднайти своє місце та дієві форми ефективного функціонування релігії в
оновленому українському суспільстві. Але вкажемо на те, що таке завдання
може бути сформульованим лише коли є відповідні умови. Те, що в Україні
на рівні суспільної свідомості (авангардної її частини) сформувались необ-
хідні для громадянського суспільства умови, стало несподіваним відкрит-
тям не лише для церков, але й для політиків та аналітиків. А влада цього не
зрозуміла. Проте релігійні організації України продемонстрували готовність
працювати в громадянському суспільстві, вони зрозуміли напрямок транс-
формації релігійної функціональності — не зовнішнім впливом (через вла-
ду, державну освіту тощо), а внутрішнім — бути там, де є потреба у духовній
підтримці, де є запит на справжні духовні цінності та запит на голос вищого
морального авторитету — серед народу.

Нагадаємо, релігія, що перестає задовольняти певні потреби людей,
стає непотрібною, забувається. Релігійні потреби бувають різними. На
Майдані зібрався не весь народ України, але лише та його активна частина,
яка розбудовуватиме її майбутнє. Майдан як дієва модель майбутнього гро-
мадянського українського суспільства дає можливість церквам пристосу-
ватися до цього майбутнього і зайняти в ньому належне місце.

В. Єленський також звернув увагу на те, що: 1) на Майдані українські церк-
ви продемонстрували свою підтримку народу; 2) сам Майдан змінює церкви,
адже змінюється суспільство — змінюються миряни, отже — змінюються по-

ступово й церкви. Церкви вже навчилися бути толерантними, чути одне одного та співпрацювати заради значнішої мети. Водночас В. Єленський помічає, що «для нинішньої влади звернення ієрархів — не вартують нічого».

Отже, як ми бачимо, справді вимальовуються два вектори функціонування церков — щодо влади (це безвихідь у сучасних українських реаліях) та щодо народу — власне щодо людини, особистості, громади. Історичний досвід релігійних організацій в Україні підказує їм дистанціюватися від влади, яка традиційно або ж використовує Церкву для задоволення власних (прагматичних) потреб, або ж утискає її. Для того, щоб не просто вижити, а бути дієвим суб'єктом суспільного буття та охристянення світу, сьогодні і в майбутньому виконувати місію, покладену на Церкву Богом, Церкві слід спиратися й орієнтуватися не на владу, а на громаду, на свідому особистість та на громадянську спільноту. І залякування владою українських церков, які підтримали Євромайдан, погрози щодо припинення їхньої діяльності за богослужіння на Майдані продемонстрували неадекватність розуміння владою сучасних обставин.

Влада, яка не враховує трансформацію громадянської свідомості та намагається чинити зовнішній силовий тиск зокрема й на релігійні організації, програє. А релігійні організації, що під таким тиском дають гідну відповідь і наголошують на своєму служінні Богу через український народ, лише підтверджують свій авторитет, адекватність та ефективність функціонування власне як сучасних релігійних організацій, покликаних не прислужуватися земній владі, але стати справжнім духовним натхненням людини та народу на шляху Божого світобудівництва [Заява глави УГКЦ, s.a.].

Нечулість влади, її неспроможність дослухатись до релігійних закликів («не вбий», «не вкради», «не бреш» тощо) та духовних авторитетів, нездатність належно оцінити змінену ситуацію у суспільній свідомості та зрозуміти ціннісний базис гідної особистості вільного громадянина призвели зрештою до кривавих наслідків. Духовні лідери неодноразово попереджали, що гідна вільна особистість не злякається грубої сили, примусу, не зрадить своїх ідеалів, не продасться. А застосування примусу, залякування та зброї щодо вільних громадян лише спонукатиме їх утвердитись у своїй гідності й захищати її. Майдан власне і був спонуканий зазіханням на свободу і гідність вільної особистості. «Голодного можна купити, а вільного — тільки вбити», — це висловлювання кардинала Гузара не почули і не зрозуміли представники влади, у системі світоглядних координат яких ціннісна шкала громадянської свідомості відсутня. Представники влади і в релігії вбачали лише інструмент для прикриття й реалізації власних вульгарно-утилітарних цілей, засіб для задурювання суспільної свідомості. Коли 19 січня вчерегове зібралось Народне Віче, яке традиційно розпочалось звертанням релігійних представників та спільною молитвою за мирне розв'язання кризи в країні, В. Янукович, замість звернути щонайменшу увагу на народне невдоволення, поїхав молитись у Києво-Печерську Лавру. Влада була нечулою до морально-

етичних спонук. Вона гендлювала людськими законами й не знала Божих. Найганебніше блюзнірство ілюструє фотокартка, що облетіла інтернет, — беркутівець стріляє з-за спини священника з хрестом. Це трапилось 22 січня, після того, як увесь попередній день та цілу ніч священники УПЦ МП (церкви, належність до якої картинно демонструє В. Янукович) стояли між барикадами протестувальників та беркутівцями на вул. Грушевського, намагаючись зупинити наростання конфронтації. Тоді силовіки застосували і традиційні для них (хоч антигуманні) засоби, і ті, застосування яких брехливо заперечують дотепер. Загинули люди, сотні скалічених українців, десятки виловлено для знущань, принижень, побиття, засудження, винищення. Просто стати між барикадою та лавами силовіків із молитвою про мир виявилось неефективно. Особливо якщо згадати, що зупинити молитвою й розумними аргументами можна лише тих, у кого є совість та розвинена свідомість, хто знає про свою відповідальність перед Богом та Україною. Але не тих, хто лише виконує накази і знає тільки про свою відповідальність перед владою та сподівається на фінансову винагороду, не того, хто гендлює Україною та Богом.

Майдан продемонстрував, що в Україні сформувалось і поширюється нове суспільство — громадянське. За ним — майбутнє, яке лише це громадянське суспільство і може збудувати. Йому, відповідно, притаманна і «громадянська» форма суспільної свідомості, відмінна від «міфологічної, релігійної, політичної, прагматичної». Засадовими для цієї «громадянської свідомості» є глибоко засвоєні християнські цінності. Реально впливати на цю «громадянську свідомість» можна не ззовні (силовими методами, через систему державного навчання чи ЗМІ), а внутрішньо й лише згідно із її власними потребами та запитам. Релігія сьогодні має можливість і потребу (для власного виживання в майбутньому) стати духовним натхненням такої «громадянської свідомості». Щонайбільше таку можливість мають ті релігійні організації, богословські системи яких містять ґрунтовні соціальні доктрини, в яких обґрунтовано громадянські права як релігійні, а між громадянськими та релігійними цінностями відсутній дисонанс. Відсутність такого дисонансу пояснюється не тим, що релігійні цінності узгоджені із громадянськими, а тим, що громадянські цінності тут є наслідком поступового засвоєння суспільною свідомістю цінностей релігійних.

Релігійні організації (та окремі священники й пастори) сучасної України продемонстрували свою готовність і можливість бути духовним натхненням майбутньої України. Тут слід щонайперше згадати численні заклики духовних лідерів (наприклад, Л. Гузара, С. Широкоградюка, М. Паночко та ін.) не боятися, діяти заради утвердження людської гідності (що спирається на християнські цінності — любов, добро тощо); не лише чіткі висловлювання очільників УГКЦ та УПЦ КП, УАПЦ, але й їхні прямі побажання владі стати мудрою (виступ патріарха Філарета на спільній молитві), заклики щодо непідтримання вступу в Митний Союз, осуд різними релігійними

лідерами (різних релігійних організацій, зокрема й відомих протестантських пасторів) застосування сили проти мирних громадян, прямі чи опосередковані повчання чинити спротив злу, не боятися, не служити Сатані та Дияволу, діяти згідно із сумлінням, наголос, що майданом має стати ціле життя й кожна справа — все це свідчить про розуміння внутрішньої трансформації суспільства та здатність до відповідної трансформації релігійної функціональності в Україні. Релігія стає не повчальною (у конкретних випадках та обмеженому терміні впливу це малоефективно) чи владолегітимувальною (це примітивно та смішно), а діяльною, і діючи в громаді й через громаду (через свідомість кожної особистості та пропонуючи цінності, що надихають таку особистість) вона змінює світ, виправляє його. Але це єдиний шлях для релігії сьогодні вплинути на визначення майбутнього та стати його частиною. Живому діяльному Богу і живій діяльній громаді потрібна Жива Діяльна Церква. Сферою впливу релігії сьогодні вже не може бути ні політична, ні економічна, лише духовна, доступ до якої знаходиться через свідомість особистості.

Зібрані та проаналізовані матеріали щодо ролі та місця церков та релігії в цих процесах дають можливість відстежити, що:

1) ті церкви, що вважають себе українськими за місцем історичного заснування та/або місійного покликання, долучаються до виховання здорового патріотизму, і в областях їх значного поширення (Західна та Центральна Україна) наявна більша питома вага свідомих громадян України та відсутні сепаратистсько-екстремістські тенденції. Саме такі церкви та конфесійні спільноти, що поділяють цю настанову, піддалися в наступному гонінням в окупованому Росією Криму (УГКЦ, УПЦ КП, ДУМК);

2) ті церкви, що здебільшого орієнтуються не на взаємодію із громадянським суспільством, а на якесь провідне місце в державно-церковних відносинах, втрачають ознаки духовно-релігійної організації й перетворюються на наглядово-ідеологічний апарат, що обслуговує певну владну систему. Такою є функція Російської Православної Церкви. Саме тому УПЦ МП сьогодні опинилась у дуже складному становищі, бо ж їй доводиться вибирати свою ідентичність, балансує між ототожненням із прислужницею ідеологічної системи агресора чи суто обрядопродукувальною інституцією;

3) низка релігійних організацій та конфесій (зокрема, адвентисти і Свідки Єгови), спираючись на власні богословські положення, намагались послідовно демонструвати свою непричетність до події Майдану, що зрештою створило відчуття їхньої вилученості із суспільної дійсності, свідомого дистанціювання від неї та безумовно зменшило їхні шанси впливати на формування Майбутнього, що започатковувалось (нагадаємо у зв'язку з цим також і про те, що потурання або й непротивлення злу за певних обставин є злочином перед добром);

4) релігія глибоко пов'язана з геополітикою, особливо у справі сприяння прогресивним чи регресивним тенденціям суспільного розвитку та іс-

торичного поступу. Так, релігійні ідеї здатні інспірувати суспільно-історичний прогрес, а їхні принагідні інтерпретації — обґрунтувати необхідність консервування якоїсь застарілої форми чи потребу регресивного відступу. Такі різні наслідки залежать від того, кому служать провідники релігійних ідей — Богу (а відтак і людині як творінню Божому, гідному задуму Творця) чи земним тимчасовим силам та владам; сповідують духовні цінності чи матеріально-мирські зиски.

ДЖЕРЕЛА

- Говорун, Кирило (Архимандрит) (2013). *Український Майдан, який зібрався «заради Європи», переріс саму Європу і її політиків*. Отримано з: http://ipress.ua/articles/ukrainskyu_maydan_yakyy_zibravsya_zarady_yevropy_pereris_samu_yevropu_i_ii_politykiv_35553.html.
- Еленський, В. (2013). *Майдан змінює Церкви*. Отримано з <http://www.credo-ua.org/2013/12/108025>.
- Еленський, В. (2014): *Українські церкви під час Євромайдану стали на бік народу*. Отримано з <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25212456.html>.
- Заява Глави УГКЦ з приводу листа Міністерства культури України щодо підстав для припинення діяльності релігійних організацій УГКЦ* (2014). Отримано з: http://news.ugcc.org.ua/articles/zayava_glavi_ukrainskoi_grekokatolitskoi_tserkvi_z_privodu_listu_m%D1%96n%D1%96sterstva_kulturi_ukraini_shchodo_p%D1%96dstav_dlya_pripinennya_d%D1%96yalnost%D1%96_re%D1%96g%D1%96ynih_organ%D1%96zats%D1%96y_ugkts_68842.html.
- Колодний, А. (2015). Майдан як осереддя української громадянської релігії. В: *Українське релігієзнавство*. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Київ, 74–75, 222–243.
- Колодний, А. (ред.) (2015). *Релігія в контексті суспільної свідомості. Колективна монографія*. Київ, НВП «Інтерсервіс».
- Филипович, Л. (s.a.) *Майдан і Церкви*. Отримано з: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/24364-majdan-i-cerkvi.html>
- Филипович, Л. (ред.), Горкуша, О. (ред.) (2014). *Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка*. Київ, Самміт-Книга.
- Церква (1996). В: Колодний, А. (ред.), Лобовик, Б. (ред.) *Релігієзнавчий словник*. Київ, Четверга хвиля, 372.

Статтю одержано 19.07.16

REFERENCES

- Hovorun, Kyrylo (Archimandrite) (2013). *Ukrainian Maidan which had gathered “for the sake of Europe”, Overgrew Europe and its politicians* [In Ukrainian]. Available at: http://ipress.ua/articles/ukrainskyu_maydan_yakyy_zibravsya_zarady_yevropy_pereris_samu_yevropu_i_ii_politykiv_35553.html.
- Fylypovych, L. (s.a.). *Maidan and Churches* [In Ukrainian]. Available at: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/24364-majdan-i-cerkvi.html>.
- Fylypovych, L. (ed.), Horkusha, O. (ed.) (2014). *Maidan and Church. Chronicle of events and expert evaluation* [In Ukrainian]. Kyiv, Summit-Knyha.
- Kolodnyi, A. (2015). Maidan as the centre of Ukrainian civil religion [In Ukrainian]. In: *Ukrainian study of religion Bulletin of Ukrainian Association of religion study and Department of*

Religion Study of the G.S.Skovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine. Kyiv, 74–75, 222–243.

Kolodnyi, A. (ed.) (2015). *Religion in the context of social consciousness. Collective monograph* [In Ukrainian]. Kyiv, NVP “Interservice”, Ltd.

The Church (1996) [In Ukrainian]. In: Kolodnyi, A. (ed.), Lobovyk, B. (ed.). *Religion study dictionary*. Kyiv. Chetverta Khvyliya, 372.

Statement of the Head of UGCC apropos of the letter of the Ministry of Culture of Ukraine concerning the reasons to stop activities of religious organizations of UGCC (2014) [In Ukrainian]. Available at: http://news.ugcc.org.ua/articles/zayava_glavi_ukrainskoi_grekokatolitskoi_tserkvi_z_privodu_listy_m%D1%96n%D1%96sterstva_kulturi_ukraini_shchodo_p%D1%96dstav_dlya_pripinennya_d%D1%96yalnost%D1%96_rel%D1%96g%D1%96ynih_organ%D1%96zats%D1%96y_ugkts_68842.html.

Yelenskyi, V. (2013). *Maidan changes Churches* [In Ukrainian]. Available at: <http://www.credo-ua.org/2013/12/108025>.

Yelenskyi, V. (2014). *Ukrainian churches at the time of Euromaidan has taken people's side* [In Ukrainian]. Available at: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25212456.html>.

Received 19.07.16

Liudmyla Fylypovych, Oksana Horkusha

THE VOICE OF THE CHURCH:

axiological dimensions of religious rhetoric on Maidan 2013–2014

The authors analyze the axiological dimensions of religious rhetoric on Maidan 2013–2014. There were different denominations united by common locus of existential and historical situation, as well as by mental context. The churches articulated common axiological values which were read adequately by Maidan participants. Event coincidence of metaphysic-existential vector of the correlation “God–Man” and socio-historical vector — modern Ukraine on the way to the future — led to the fact that we can talk about “The Voice of the Church” as the articulation of common spiritual values that affect on worldviews of a person and people in general.

Keywords: dignity, church, social consciousness, transformation of values, articulation of values, personal consciousness, consciousness of believers

Филипович, Людмила — доктор філософських наук, професор, завідувач відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Горкуша, Оксана — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Fylypovych, Liudmyla — doctor of sciences (philosophy), professor, head of the Department of Philosophy and the History of Religion, Section of Religious Studies, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine.

Horkusha, Oksana — candidate of sciences (philosophy), senior research fellow at the Department of Philosophy and the History of Religion, Section of Religious Studies, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine.
